

VÁRADI PÉTER KALOCSAI ÉRSEK MISEKÖNYVE.¹

FRANKÓI VILMOSTÓL.

Hazánk azon részeihez, melyek a török uralom következtében legtöbbet szenvedtek, tartozik a kalocsai érseki megye területe.

Nagy elemi katasztrófa pusztító hatalmával vonult rajta keresztül az ozmán, enyészetet hozva mindarra, mit a keresztény civilizáció öt századon keresztül alkotott és fölhalmozott.

Az érsekség kalocsai és bácsi székesegyházait és palotáit mintha a föld nyelte volna el szobraival és festményeivel, templomi öltönyeivel és edényeivel, könyv- és levéltáraival együtt. Pedig teljesen kétségtelen, hogy a művészet és tudomány kincsei ép oly gazdagságban voltak ott föltalálhatók, mint Esztergomban és Zágrábban.

Csak kevés került el a megsemmisülést, szerencsés véletlen által. De annak éppen ezért fokozott becsét és jelentőséget tulajdoníthatunk.

Igy azon szertartásos könyvek közül, melyeket az érsekek az ünnepélyes isteni tiszteletnél használtak, csak egyetlen egyet

¹ Várad Páter kalocsai érseknek ezen hártya missaléjára a «Magyar Könyv-Szemle» hivta fel legelöször a szakférfiak figyelmét. (1886-iki folyam 340 l.) Az esztergomi missaléknak ezen 1498-ik évi velenczei kiadása a szakférfiak előtt nem ismeretlen. Horvát István, báró Kemény József, Knauz Nándor, Frankói Vilmos, dr. Abel Jenő és mások ezen kiadás hártya- és papirpéldányait jól ismerték. Sőt ismeretes volt a múzeumi könyvtár jelen hártypéldánya is, mely 1877-ben a könyvtár irodalomtörténeti kiállításán s 1882. az országos könyvkiállításon nyilvános közszemlére volt kitéve. Csak a missale tulajdonosának czimere *volt ismeretlen*. Ezt agnoscálta és határozta meg a «Könyv Szemle» említett folyama, miáltal Várad Páter elpusztult könyvtárából egy ismeretlen maradványt derített fel. Ezen maradványnak ismertetését adja Várad Páter kitünő monographusa a jelen közleményben.

Szerk.

ismerünk : azt, melyet *Váradi Péter* érsek készítettett, és melyben műízlése emlékét hagyta az utókorra.

Egy példánya ez azon az esztergomi egyházmegye számára rendelt misekönyvnek, melyet 1498-ban Velenczében Speieri János sajtóján, Paep János budai könyvtáros nyomtatott :

«Missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis.» Ivréti 250 levélből áll. Tiszta gót betűkkel van nyomtatva.

Papirra és hártýára nyomtatott példányok készültek belőle. Az előbbieket nem ritkák. Az esztergomi, egri főegyházi, a pozsonyi káptalani, a nemzeti múzeumi és budapesti egyetemi könyvtárakban található. Hártýára nyomtatottat kettőt ismerünk.¹ Az egyiket, melyet Perényi Ferencz váradi püspök készítettett, a győri székesegyház könyvtára őríz, a másik, melyet e helyen ismertetni kívánok, a M. Nemzeti Múzeum birtokában van.²

Ez fényesen van kiállítva. A 20 számozatlan levélre következő első számozott levél, mely az egyházi esztendő első miséjét (Dominica prima Adventus) tartalmazza, a leggazdagabban van ékesítve. Mind a négy oldalát élénk színezetű és gazdagon aranyozott virág- és levélfüzérek környezik. Az alsó lapszél közepén két angyal által tartott babérkoszorú belsejében címér áll. A kilencszegletű címerpajzsból kiemelkedik az aranyozott érseki kereszt. A pajzs felső kék mezején két aranyozott csillag ragyog, az alsó aranyozott mezőt stilizált kék liliom díszíti.

Ez Váradi Péter kalocsai érseknek, ezen példány megrendelőjének és első tulajdonosának címere.³

Ugyancsak az alsó lapszél külső szegletében szintén babérkoszorú belsejéből szent Pál apostol alakja emelkedik ki, jobb kezében a pallossal, baljában a könyvvel; tudvalevőleg a bácsi egyházmegyének védszentje, míg az azzal kánonilag egyesült kalocsai egyház szent Péterben tisztelte védszentjét.

A mohácsi vést közvetlenül megelőző időközé mind Kalocsán, mind pedig Bácsón volt székesegyház, érseki palota és káptalan.

¹ Egy csonka példány van Nyitrán is az egyházmegye könyvtárában.

² V. Ö. Knauz Nándor. A magyar egyház régi mise- és zsolozsma-könyvei. Magyar Sion. VII. 88 és kk. II.

³ E sorok írójának ily című munkája : Váradi Péter kalocsai érsek élete. (Budapest, 1884.) 2. l.

Azon körülmény, hogy a könyvet egyedül szent Pál alakja diszítí, arra mutat, hogy Bács számára készült, a hol Váradí Péter élete végső éveiben úgyszólván állandón székelt.

Ugyanezt bizonyítja a 100-ik levélen előforduló ima, melynek a nyomtatott szövegben előforduló azon helyéhez «intercedente beato N. martyre» kézírással oda van iktatva «beata genitrice virgine Maria et beato Paulo apostolo.»

Az imént ismertett lapnak még egy ékességét kell megemlítenem: a nagy A kezdőbetűben térdelő koronás alakot.

A 94-ik levelet (Kánon-tábla) egészen elfoglalja a keresztrefeszített Üdvözítő képe, a bold. Szűzzel és szent János apostollal. Alatta kisebb alakban az Ecce homo. Élénk színezés és technikai ügyesség jellemzi a festményt, a mely azonban magasabb műbecset nélkülöz.

A könyvet nagyszámú díszes kezdőbetű ékesíti. Ezek közül 198 tarka szőnyegalapra ragyogó arannyal van festve; nyolcz virágokkal van körülvéve; 19 pedig Krisztus és a szentek életéből vett jeleneteket és alakokat ábrázol.

Mindez arra mutat, hogy Váradí Péter méltó követője volt, műízlés s műpártolás tekintetében is Vitéz Jánosnak, kinek udvaránál lépett a közélet terére.

Azonban a misekönyvnek nem tisztán a bibliographiai érték és a kegyelet, mely nagynevű megrendelőjének emlékéhez fűződik, kölcsönöz jelentőséget.

A magyar egyházi liturgika történetének nevezetes forrásmunkáját is képezi.

* * *

Ismeretes, hogy a magyarországi kath. egyház, bár a legszorosabb kapcsolatban állott Rómával, az egyházi szertartások körében bizonyos eltéréseket és sajátosságos gyakorlatokat honosított meg.

Dankó József, a nagy tudományú egyházi író — kivel, mint lelkes gyűjtővel és avatott bibliografussal, e folyóiratok hasábjain is gyakran találkozunk — megkezdette már a magyar egyház régi szertartásainak leírását.¹

¹ Az «Új Magyar Sion» 1871. és 1872-diki évfolyamaiban, «Magyar Szertartási Régiségek» cím alatt. A becses tanulmány különnyomatban is megjelent.

Különösen a nagyhét szertartásaival foglalkozott behatóan kimutatva, hogy azok Magyarországon több tekintetben az eredetiség jellemét viselik, és azt is, hogy Magyarország különböző részeiben egymástól eltérő szertartások voltak alkalmazásban.

Az általa felhasznált anyagkészletet kiegészíti a Váradí Péter érsek misekönyve. Ez, mint láttuk, az esztergomi érseki megye területe számára készült.

Míthogy a kalocsai érseki megye használatára külön misekönyv nem nyomtatott: Váradí Péter szükségesnek látta mindazt, a miben a kalocsai gyakorlat az esztergomitól eltért, az illető helyeken, a lap szélein megjelölni.

Igy a virágvasárnapján megtartandó körmenet alkalmával az esztergomi megyében a pap egyszer énekelte: «Scriptum est enim percutiam pastorem».

A kalocsai oldalgjegyzet ellenben kívánja: «*Ter cantetur: Percutiam*».

Mialatt a körmenetben résztvevők a feszület előtt leborultak, a kalocsai utasítás szerint: «*Cantetur per pueros: Mundi factor vel Crux fidelis. Deinde incipiatur antiphona ista: Ceperunt omnes turbe*».

Azon antiphonák és versek egy részét, melyet Esztergomban azalatt énekeltek, mialatt a körmenet a templomba bevonult, Kalocsán a templom bejárata előtt énekeltek.

A nagypénteki keresztimádás és mise szertartásai részint többféle módosítást, részint tüzetesebb magyarázatot találnak a toldalékokban. Ezek a következők:

«*Quatuor pueri ante crucifixum, conuersis semper ad faciem crucifixi vultibus, post singulos versiculos ad singulos Agios genuflexi cantabunt: Agios o Theos. Deinde quatuor diaconi, dalmaticis rubris solemnibus, ad modum diei sancti Stephani prothomartyris, nudis pedibus, induti, cantabunt: Sancte Deus, ter etiam ad singulos versiculos genuflectentes. Crucifixum autem portabitur a duobus presbyteris omnino planeta coopertum . . .*¹

Dum Fabricator mundi chorus inchoat, primo episcopus, deinde omnes capitulares per ordinem adorant crucifixum, nudatis pedibus,

¹ A könyv későbbi kötés alkalmával körülvágatott, és ezért a lapok szélein olvashatatlanok egyes szavak és sorok.

tertio in terram submissis capitibus et genibus, prostrati totaliter, in unaquaque genuflexione orationem crucis subscriptam dicentes, voce submissa sed devote. Interim continuatur a pueris: *Crux fidelis, vel Mundi fabricator, prout videbitur.*»

A misère vonatkozólag pedig: «*Accepto sacramento episcopus de manu diaconi et calice in altari collocato inchoat cantando ter communionem: Hoc est corpus, et totiens girando ad populum et vocem levando totiens. Postea descendit ab altari et incipit simpliciter: Confiteor Deo. Confessione cum ministris finita, ascendit rursus ad altare et incipit: In spiritu humilitatis et in animo contrito. Deinde dicit: Suscipe sancta Trinitas. Deinde convertitur ad populum dicendo: Orate fratres. Postea alta voce incipit legendo: Preceptis. Pater noster. Et ne nos. Dicit autem Preceptis sine Oremus. Postea dicit in tono lectionis misse: Libera nos quesumus Domine ab omnibus malis. Sed nunquam dicat Per eundem. Acceptum cum reuerentia sacramentum frangit super calicem more consueto et unam particulam calici immittit nil dicendo. Nec dicet Pax Domini nec Agnus Dei. Sed simpliciter incipit: Domine Iesu Christe fili Dei vivi. Sumpto sacramento et obmissis omnibus, que dici solent ante sumptionem calicis, imittens particulam hostie cum vino et aqua de calice recipit reuerenter . . . et accepto vino et aqua, infudit in calicem, nil dicendo; quo in altari collocato . . . Facta communionem, postcommunio non dicitur; sed more solito ablutis manibus revertitur ad medium altaris et coram ipso inclinatus: Quod ore sumpsimus Domine, pretermissis Corpus tuum et Placeat tibi sancta Trinitas. His finitis statim incipitur vespera; ibidem versicula . . . adduos choros, videlicet episcopus . . . chorus tantum. Tunc episcopus dicit orationem: Respice quesumus. Deinde properabitur processio cum feretris . . . ibidem sacramento collocato . . .*»

A nagyszombati szertartásokat illetőleg:

«*Dum benedicitur, incensum. Acolitus assummit de carbonibus predictis et ponit in turribulum. Finita vero benedictione incensi sacerdos ignem benedictum aspergit aqua benedicta, et posito incenso in turribulo adole . . . dictum ignem. Interim omnia luminaria ecclesie extinguuntur, ut de igne benedicto posterum accendantur. Deinde diaconus dalmatica indutus, recepta benedictione a sacerdote pontifice, cum subdiacono . . . arundinem vel baculum trium cubitorum et dimidii cum triplici candela desuper affixa et incensa de novo igne*

illuminata una cum quinque granis incensis benedicat et vadit ad ornandum pulpitem. Interim incipitur ymnus: Invento rutili. Quo finito diaconus, incensato prius libro, incipit: Exultet iam etc.»

A Krisztus menyhemenetele ünnepén a kalocsai egyházmegyében körmenet szokott tartatni. A lap alsó szélére ezen fölirattal: «Ad processionem» fel vannak jegyezve az énekelendő versiculások és imádság.

A misekönyv szövegében több helyen fordulnak elő kiigazítások, valamint toldalékok is.

A legjelentékenyebbek a következő kézirati jegyzetek:

A 136^a lapon áll a mise «In conceptione sancte Marie.»

A 161^a lapon «In festo visitationis Marie.» A 167. lapon «In festo sancte Marie de nive.»

Ezek mellett a következő jegyzetek állanak a lapszélén.

«Missam conceptionis Virginis gloriose require in fine libri totaliter scriptam, ab apostolica sede confirmatam.»

«Missam festi huius visitationis Marie quere in principio libri, carta secunda.»

«Missam huius festi quere in fine libri.»

És csakugyan ezen három mise feltalálható a könyvhöz kötött hártylevelekre leírva.

A minek értelme az, hogy a kalocsai egyházmegyében a b. Szűz jelesebb ünnepein nem az esztergomi misekönyvben lenyomatott misék mondattak; hanem azok, melyek a szentszék által rendeltettek el.

Az eltérés az esztergomi és római misék között különösen jelentékeny a december 8-ki ünnepen: Az esztergomi mise e napon egyszerűen csak a b. Szűz fogantatását ünnepli; a kalocsai (= római) a b. Szűz *szeplőtelen* (vagyis az eredendő büntől ment) fogantatását, melynek miséjét és officiumát IV. Sixtus pápa február 27-ki constitútiójában hagyta jóvá.

A könyv elejéhez három, végéhez tíz levél van függesztve. Ezek a három jelzett misén kívül még két más misét tartalmaznak (In conversione sancti Pauli apostoli és egy votivum), valamint a sz. Márk ünnepén tartatni szokott buzaszentelés szertartását; husvét ünnepére szóló imádságot; a szent mise előtt elmékedést a pap számára; imádságokat, melyeket a főpap a mise előtt mond; végre

a kanonoki beiktatás alkalmával a kanonok esküjét és a beiktatás formuláját.¹

Mindez különböző időben iratott az üres hártylevelekre. Legnagyobb része a misekönyv elkészülte után, Váradi Péter érsek rendeletére iratott. Tőle származik a kanonoki beiktatás formulája is, mely így kezdődik: «Nos Petrus dei et apostolice sedis gratia archiepiscopus Colocensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum.»

Egyes részek a XVI. század második, sőt a XVII. század első felében is irattak.

A nagybecsű misekönyv eredeti kötése, sajnos, nincsen meg. Mostani kötése egészen új és disztelen.

Viszontagságairól biztosat nem mondhatunk.

Annyi bizonyos, hogy nem soká volt Váradi Péter tulajdonában. Mert ez három évvel a könyv kinyomatása után (1501 tavaszán) elhalt.

Hagyatékából valószínűleg testvéröccse, Máté birtokába került s ettől Bakocs Tamás kezeibe, kivel Máté szoros összeköttetésben állott.

Bakocs Tamás, mint győri püspök vihette magával Győrre, hol e század közepéig volt, míg Czech János, a város polgármestere, a M. Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

¹ Ezen formulát, mely Várady Péter kezétől származik, alkalmilag közölni fogjuk. Szerk.